

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X.2022.96.16>
УДК [811.161.2'38'373.46:57]:070

СТИЛІСТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ БІОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛЕКСИКИ В СУЧАСНИХ ЗМІ

КУХАРЧИШИН
Марія Іванівна,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри українського
прикладного мовознавства
Львівського національного
університету ім. Івана Франка;
вул. Університетська 1, Львів, 79000
E-mail: mariafilolog@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2314-9601>

Mariia
KUKHARCHYSHYN,

Ph.D in Philology, Associate Professor
of the Department of Ukrainian
Applied Linguistics, Ivan Franko
National University of Lviv;
1 University St., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: mariafilolog@ukr.net

У статті проаналізовано особливості функціонування біологічної термінологіки в мові сучасних засобів масової інформації. Виокремлено основні тематичні групи біологічних термінів та простежено семантичні трансформації, спричинені зміною їхнього стилістичного статусу. З'ясовано, що термінологіка є органічним компонентом сучасних засобів масової інформації.

Ключові слова: термін, біологічна термінологіка, мова засобів масової інформації, детермінізація.

Визначною рисою стилістичної системи сучасної української літературної мови є взаємопроникнення стилів та їхніх елементів. Найбільш виразно цю тенденцію відбиває стиль ЗМІ. Особливо помітним є вплив наукового стилю на сучасні засоби масової інформації. Л. Туровська щодо цього зазначає: «Мова масової комунікації відображає усю багатофункціональність сучасної української мови, ступінь її інтелектуалізації та рівень культури, зокрема через поширення термінів різних галузей знань та їхню загальномовну адаптацію» [Туровська 2016: 106]. Зважаючи на те, що основною функцією ЗМІ є висвітлення актуальних проблем суспільства, інформування громадян, активне проникнення елементів наукової мови в канву публіцистичних текстів закономірне. Термінологія різноманітних наукових галузей органічно вплітається в тексти ЗМІ, засвідчуючи тенденцію до інтелектуалізації сучасної української мови.

За підрахунками дослідників, «близько 60% нових слів у періодичних виданнях є термінами» [Чорновол 2003: 119]. Такі показники, безперечно, зумовлюють жваве зацікавлення лінгвістів проблемами поширення термінологіки в мові ЗМІ. Особливості функціонування термінних одиниць різних галузей у мові засобів масової інформації досліджували М. Навальна, Д. Сизонов, О. Стишов, Л. Туровська, Г. Чорновол, Н. Яценко та ін. Однак специфіка вживання біологічної термінологіки в мові ЗМІ опинилася поза лінгвістичною увагою.

Мета цієї статті – дослідити особливості функціонування біологічних термінів у засобах масової інформації, виділити основні тематичні групи біологічних термінів та простежити семантичні трансформації, спричинені зміною їхнього стилістичного статусу в мові ЗМІ.

Із широкого арсеналу наукової лексики до засобів масової інформації потрапляють найбільш актуальні для суспільства поняття. Повсякденна увага ЗМІ значною мірою спрямована на проблеми охорони природи, здоров'я людини, продуктів харчування, генетичної спадковості, що неминуче активізує залучення термінологіки біологічних наук до мовних атрибутів цього стилю. Популяризації біологічних термінів сприяє також використання широкого жанрового розмаїття текстів ЗМІ – наукових оглядів, матеріалів про життя та діяльність учених, інтерв'ю з відомими дослідниками біологічної галузі, різноманітних видів реклами.

Проникаючи до чужого стилю, наукова лексика часто втрачає свої первісні ознаки і набуває іншого стилістичного «заряду». М. Навальна слушно зауважує, що стилістичну роль можуть виконувати не тільки слова, що за своєю природою мають емоційне чи експресивне забарвлення, але й будь-яке слово, вжите в мовленні внаслідок свідомого стилістичного добору [Навальна 2018: 61]. Це твердження стосується і термінологіки, поява якої в ЗМІ також є результатом цілеспрямованого авторського добору. Впадає у вічі передусім вживання біологічних термінів у газетних заголовках, адже саме заголовок є найважливішим компонентом тексту, він «слугує своєрідним організаційним центром матеріалу», а залучення до заголовків галузевої термінології є «додатковим засобом активізації уваги читача» [Литвин, Голубінка 2019: 164]. Наведемо кілька прикладів: «*Полювання на ГМО або гонитва за невидимкою*» (ДТ, 05.10.2012), «*Ліберальна мімікрія*» (Д, 06.09.2017), «*ДНК Рівненського Полісся*» (УК, 18.08.2022), «*Зайва хромосома*» чи «*правильна статистика?*» (Д, 14.04.2020), «*Перетворення біомаси на громадян або ефект Бродського-Азарова*» (УП, 21.10.2010). Така незвична сполучуваність слів, поєднання лексики різних реєстрів у заголовках зацікавлює та інтригує читача, спонукає до прочитання тексту, тому використання термінологіки в заголовках, на нашу думку, є одним із стилістичних прийомів засобів масової інформації.

Цікаво, що подекуди автори пояснюють «ідею» метафоризації термінів у заголовках. Наприклад, у статті «*Новий штам авторитаризму*» (УП, 22.11.2010) читаємо: «*Авторитаризм має багато спільного зі штамами* вірусів. Подібно до вірусів він, не міняючи суті, має багато форм та здійснює різний вплив*». Разом з тим автор подає дефініцію терміна в кінці статті: «*Штам – чиста культура вірусів, бактерій, інших мікроорганізмів*. Зауважуємо, що семантична інтерпретація терміна залежить від його «відомості», тобто частоти поширення поза системою. Зазвичай пояснюють вузькогалузеві терміни, які можуть бути незрозумілими для читача: *Відомо, що такі речовини, як лектини (рослинного, тваринного, бактеріального походження), можуть проявляти протипухлинну дію, яка реалізується через різні механізми: апоптоз, аутофагію, інгібування (гальмування) проліферацію (розмноження) пухлинних клітин тощо* (ДТ, 12.10.2018). На думку Г. Чорновол, «функціонування спеціальної одиниці з поясненням, з одного боку, посилює її

номінативні характеристики, а з іншого – має певний стилістичний ефект: підкреслює належність слова до іншої сфери традиційного вживання і його фрагментарність у тексті. При цьому відбувається часткова зміна предметної співвіднесеності, встановлення нових зв'язків, які розширюють обмежені рамки професійного терміновживання» [Чорновол 2017: 290].

Явище міграції термінів за межі їхніх терміносистем називають «детермінологізацією» чи «детермінізацією». Детермінізація може мати два вияви в мові: 1) функціонування термінів із спрощеним компонентним складом значень та появою нової парадигматичної і синтагматичної значеннестості; 2) створення нового значення в мовних актах вторинної номінації.

Мова ЗМІ репрезентує ці два типи детермінізації біологічних термінів: спостерігаємо тенденцію використання термінів біологічної царини в прямому значенні (інформативна функція, популяризація нових знань для реципієнта) і в переносному значенні (стилістично-експресивна функція). Порівняймо два контексти: *Ембріон людини позбавили дефекту, відкоригувавши ДНК* (БНУ, 28.09.2017). У цьому контексті термін вжито в його прямому значенні «організм на ранніх стадіях розвитку, який починається зачаттям, внутрішньоутробним розвитком і завершується вилуплюванням із яйця або народженням» (СУБТ: 201). Однак у багатьох випадках маємо справу із повною детермінізацією, що супроводжує появу нового переносного значення: *Він відганяв хижих риб, щоб вони не з'їли ембріон майбутнього українського суспільства і влади, той протокраїнський провід, потенційні члени якого, хай роз'єднані, але зростають в час його президентства* (УП, 14.01.2010). Термін *ембріон* втрачає своє первісне значення і набуває переносного «початковий стан чого-небудь, що здатне до розвитку; початок, зачаток» (СУМ-11 П: 476).

Термінна лексика, перенесена в авторській текст, допомагає образно, промовисто схарактеризувати суспільно-політичні процеси, конкретних публічних осіб, відтворити складні політичні перипетії: *Російський біс, як вірус, нікуди й не йшов із цього суспільства. При ослабленні соціального імунітету він організм пригнічує, при посиленні – сидить собі в клітках організму відносно тихо. Можливо, він колись і зникне, але точно не від гарячого чаю та малини, якими поки що за потужністю є наші інформаційні контрдії. Зате вони повністю народні й без ГМО* (ДТ, 05.11.2018). Метафоричне вживання біологічних

термінів увиразнює сприймання суспільства як живого організму, який має свої «клітини», свій «імунітет» і може піддаватися впливові «вірусів». За нашими спостереженнями, така метафора дуже поширена в текстах засобів масової інформації: *Ймовірно, вже скоро настане суспільний біль силою X, який спровокує природну реакцію самозахисту від роз'їдаючої України інфекції під назвою «політики кольору».* Тоді включаться останні, але найефективніші сили суспільного **імунітету**, які очистять державний **організм** від гниючих **паразитів** (УП, 01.01.2011). Застосування виділеної термінологіки допомагає досягнути мети медійного мовлення – привернути увагу та емоційно вплинути на реципієнта. Отже, термінна лексика, набуваючи певного емоційного забарвлення, стає інструментом мовного впливу на реципієнта, створення потрібних авторові конотацій для прогнозованого сприйняття вербалізованої реальності [Сизонов 2012: 1]. Зауважуємо, що однією з особливостей функціонування біологічної термінологіки в мові ЗМІ є набуття саме негативної конотації. Це підтверджує думку О. Стишова про те, що в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття, особливо в розмовному мовленні та дискурсі засобів масової інформації, переважає негативно-оцінна лексика, утворена семантичним способом [Стишов 2019: 84].

Серед біологічних термінів, що зазнали семантичних трансформацій у ЗМІ, можна виділити окремі тематичні групи:

- **назви наук та розділів біології:** анатомія, генетика, екологія, патологія, селекція, фізіологія та ін. Наприклад: *Коли ми так багато говорили про генетику на Запоріжжі, на Донбасі – це ж міста завезені, немає там ніякої генетики* (БНУ, 23.11.2016). У системі біологічних наук *генетика* – це наука про спадковість і мінливість живих організмів та методи керування ними (СУБТ: 124). У газетному тексті актуалізована сема «спадковість», інші компоненти усічені; *Очевидно, буде багато переконливих даних, які покажуть усю внутрішню анатомію успіху «команди Зе»* (ДТ, 24.05.2019). Термін *анатомія* – розділ морфології, що вивчає форму й будову окремих органів, систем і організмів у цілому (СУБТ: 51) – в цьому контексті вжитий у переносному значенні «внутрішня будова, невидиме влаштування чого-небудь» (СУМ-20: 48);

- **терміни на позначення різних видів організмів чи груп організмів:** амеби, бактерії, бацили, виводки, віруси, гібриди,

інфузорії, мікроби, мікроорганізми, мутанти, паразити, плазуни тощо. Наприклад: *Саме ви своїми мікробами та бактеріями брехні заразили цілу країну, згаявши шанс великої держави, обмінявши його на конверти від олігарха* (УП, 01.09.2020). У реченні терміни *мікроби* або *бактерії* набувають значення «поширювачі яких-небудь негативних явищ у суспільстві» (СУМ-11 IV: 733). Дефініції термінів у біологічному словнику: *мікроби* – дрібні організми, помітні лише під мікроскопом, серед яких є представники різних великих таксонів: прокаріоти (бактерії, мікроскопічні синьо-зелені водорості, архебактерії), еукаріоти – мікроскопічні гриби, мікроскопічні форми водоростей і найпростіші (СУБТ: 290); *бактерії* – мікроскопічні одноклітинні прокаріотичні організми, що не мають хлорофілу і пластид, розмножуються поділом клітин навпіл (СУБТ: 72); *Наразі важко визначити місце походження вірусу: чи він був експортований з Росії, чи все-таки це українська мутація не до кінця знищених мікроорганізмів кучмізму* (УП, 22.11.2010). У біологічному словнику *вірус* – інфікувальний агент, що складається з РНК або ДНК і білкової оболонки; вражає теплокровних хребетних тварин та вищі рослини (СУБТ: 72), у цьому реченні його вжито в переносному значенні «те, що викликає, породжує якісь негативні явища» (СУМ-20: 480); *мікроорганізми* – найдрібніші організми з прокаріот і еукаріот... яких видно лише під мікроскопом (СУБТ: 72);

- **терміни на позначення частин організмів:** жало, клітина, нейрон, пагін, паросток, пуп'янок, тканина, фермент, хромосома та ін. Наприклад, термін *ферменти* – біологічні каталізатори; специфічні високоспеціалізовані білки, які синтезуються в живих клітинах і здатні значною мірою уможливити, пришвидшувати взаємозв'язані біохімічні реакції (СУБТ: 566), в мові ЗМІ вживають у переносному значенні «те, що сприяє розвитку, посиленню чого-небудь» (СУМ-11 X: 577): *Ба більше – побачимо і те, чи здатне сьогоднішнє українське суспільство самотужки виробити такий потрібний йому «фермент опозиції»* (УП, 03.11.2010). Детермінізується і термін *паростки*, який в біологічному словнику має визначення – пагони, що утворюються на дереві внаслідок проростання сліпих бруньок (СУБТ: 382): *Суспільству нав'язують атмосферу суцільного страху, в нас намагаються вбити останні паростки милосердя і шляхетності, привчити до думки, що українці мають жити за принципом «своя хата скраю» і мовчати* (УП,

28.12.2010). У переносному значенні паросток – «ознака, перші прояви того, що починає розвиватися» (СУМ-11 VI: 65);

- **терміни на позначення біологічних процесів, станів та явищ:** адаптація, анабіоз, атаксизм, атрофія, відбрунькування, гіпертрофія, дозрівання, живлення, мімікрія, мутація, наклёвування, некроз, проліферація, тонус. *Так, постійно говорять, що спілки – це сталінський пережиток, атаксизм радянської епохи* (ДТ, 8.09.2017). Термінне значення: поява в нащадків (людей, тварин, рослин) ознак, що були властиві їх далеким предкам (СУБТ: 66). Виникло переносне значення терміна «те, що є пережитком минулого» (СУМ-20: 480); *Завдання журналістів – тримати суспільство в «тонусі» і нагадувати, що війна триває* (Д, 28.09.2018). Термін вжито в переносному значенні «загальний рівень настроєності, характер настрою чого-небудь» (СУМ-11 X: 192). Первісне значення: «стан тривалого скорочення або напруження м'язів і тривалого збудження нервових центрів, без виявів стомлюваності» (СУБТ: 551). Ще один приклад: *Партія якийсь час активно мімікрувала* (ДТ, 21.05.2010). У загальномовному значенні здатність мімікрувати – пристосовуватися до умов, обставин життя, істотно змінюючи свої погляди, переконання і т. ін. із певною метою (про людину); маскуватися (СУМ-20: 1640). Значення терміна *мімікрія* – «подібність одних тварин чи рослин або їхніх органів до інших, або до предметів навколишнього середовища; виникла в процесі еволюції як захисне пристосування організмів, що сприяє виживанню їх у боротьбі за існування» (СУБТ: 295);

- **терміни на позначення генетичних понять:** ген, генотип, генофонд, геном, генетичний код, ДНК, клон, клонування. До прикладу: *Формування такої моделі почалося ще на попередньому етапі розвитку сучасної української держави і зумовлювалося станом суспільства та його політичної системи, наявністю у значної частини населення своєрідного геному авторитаризму...* (ДТ, 24.06.2016). У цьому контексті термін *геном* набуває значення «сукупність значущих ознак чого-небудь», первісне значення – «сукупність генів, що містяться в одинарному (галоїдному) наборі хромосом. Повний набір генів, які визначають усі властивості організму» (СУБТ: 125). Схоже значення формується і в терміна *генотип*: *Цей результат не тому, що зникли режисери як генотип, а тому, що країні нав'язують зовсім іншу систему цінностей...* (ДТ, 13.01.2012).

Генотип – «сукупність спадкових властивостей особин, що визначає норму її реакції на всі можливі умови середовища, є носієм генетичної інформації, що передається від покоління до покоління й контролює розвиток, будову, життєдіяльність і біологічні властивості організму, тобто сукупність усіх його ознак» (СУБТ: 125).

Отже, засоби масової інформації, маючи великий вплив на формування мови читачів, фіксують і “обробляють” для загального вжитку актуальну для цього часу термінологію, забезпечують високий рівень обізнаності пересічних носіїв мови з термінами. Частина біологічних термінів зазнає стилістичної трансформації в мові ЗМІ. Вирвана зі своєї природної сфери функціонування, лексика біологічної царини надає публіцистиці новизни та свіжості, влучності висловлювання і стає засобом вербалізації суспільних процесів.

Литвин О., Голубінка Н. Вживання терміна в публіцистичному тексті. *Український смисл: науковий збірник* / за ред. І. С. Попової. Дніпро: Ліра, 2019. С. 157–167.

Навальна М. Слово на перехресті стилів. *Лексика на перетині наукових парадигм: монографія* / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. С. 65–113.

Сизонов Д. Лінгвопрагматичний потенціал медичної термінології в українських ЗМІ: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ, 2012. 20 с.

СТИШОВ О. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. *Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб.* Біла Церква: Авторитет, 2019. 198 с.

Туровська Л. Відображення семантичних зрушень у термінології в сучасних ЗМІ. *Наукова термінологія нового століття: теоретичні і прикладні виміри: зб. наук. праць.* Рівне, 2016. С. 106–110.

Чорновол Г. Особливості використання термінів економіки сучасними електронними ЗМІ. *Термінологічний вісник.* 2017. Вип. 4. С. 289–294.

Чорновол Г. Стилiстичні проблеми функціонування спеціальної лексики в неспеціальних текстах (на матеріалі економічної термінології). *Українська термінологія і сучасність: зб. наукових праць.* Вип. V. Київ: КНЕУ, 2003. С. 118–122.

REFERENCES

- Lytvyn, O., Golubinka N. (2019). Use of the term in a journalistic text. Ukrainian meaning: a scientific collection / edited by I. S. Popova. Dnipro: Lira, 157–167 (in Ukr.).
- Navalna, M. (2018). The word at the crossroads of styles. Vocabulary at the intersection of scientific paradigms: a monograph / edited by L. Struhanets. Ternopil: Yu. V. Osadtsa, 65–113 (in Ukr.).
- Sizonov, D. (2012). Linguopragmatic potential of medical terminology in Ukrainian mass media: Thesis Paper on philol. science candidate. Kyiv (in Ukr.).
- Styshov, O. (2019). Dynamics of the lexical composition of the modern Ukrainian language. Lexicology. Lexicography: teaching. manual Bila Tserkva: Authority (in Ukr.).
- Turovska, L. (2016). Reflection of semantic shifts in terminology in modern mass media. Scientific terminology of the new century: theoretical and applied dimensions: coll. of science works Rivne, 106–110 (in Ukr.).
- Chornovol, G. (2017). Peculiarities of the use of economic terms by modern electronic mass media. Terminological gazetteer. Issue 4, 289–294 (in Ukr.).
- Chornovol, G. (2003). Stylistic problems of the functioning of special vocabulary in non-special texts (on the material of economic terminology). Ukrainian terminology and modernity: coll. scientific works. Vol. V. Kyiv: KNEU, 118–122 (in Ukr.).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- БНУ – сайт новин «BBC News Україна».
- Д – газета «День».
- ДТ – газета «Дзеркало тижня».
- СУБТ – Словник української біологічної термінології / ред. Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко. Київ: КММ, 2012. 744 с.
- СУМ-11 – Словник української мови: В 11-ти т., Київ 1970–1980, т. 1–11.
- СУМ-20 – Словник української мови online. Томи 1-12. URL: <https://sum20ua.com/>.
- УК – газета «Урядовий кур'єр».
- УП – газета «Українська правда».
- УТ – сайт журналу «Український тиждень».

LEGEND

- BNU – news site “BBC News Ukraine” (in Ukr.).
D – the newspaper “Den” (in Ukr.).
DT – the newspaper “Dzerkalo Tyzhnia” (in Ukr.).
DUBT – Grodzynskiy D. M., Symonenko L. O. (Ed.) (2012). Dictionary of the Ukrainian Biological Terminology. Kyiv: KMM (in Ukr.).
DUL-11 – Dictionary of Ukrainian language in 11 volumes (1970–1980). Kyiv (in Ukr.).
DUL-20 – Dictionary of Ukrainian language in 20 volumes. (Vol. 1–12)/ URL: <https://sum20ua.com/> (in Ukr.).
UK – the newspaper “Uriadovyi kurier” (in Ukr.).
UP – the newspaper “Ukrainska pravda” (in Ukr.).
UT – website of the magazine “Ukrainskyi tyzhden” (in Ukr.).

Статтю отримано 31.08.2022

Mariia Kukharchyshyn

STYLISTIC TRANSFORMATION OF BIOLOGICAL TERMINOLOGY IN MODERN MASS MEDIA

This article examines how biological terminology functions in contemporary mass media language. Additionally, it identifies the major thematic groups in biological terminology and traces their semantic changes in the language of mass media.

The primary function of mass media is to highlight current problems of society and to inform ordinary people, so it is natural that scientific language is actively incorporated into journalistic narratives. Usually, the most relevant terms for society enter mass media. Everyday attention of the mass media is largely focused on issues of health, food, conservation and genetic inheritance, which inevitably activates the involvement of the terminology of the biological sciences in the attributes of this style.

In the language of mass media, biological terms can function in a direct sense, performing a directly informative function and indirectly an epistemological function, popularizing new knowledge for readers, and in a figurative sense, performing stylistic and expressive functions. Terminology, used in a figurative sense, not only helps to figuratively and eloquently characterize socio-political processes, specific public figures, reproduce complex political vicissitudes, but it also becomes a tool of linguistic influence on the recipient.

Among the biological terms that have undergone semantic transformations in the language of mass media, it is possible to outline separate thematic groups: names of sciences; terms for different types of organisms or groups of organisms; terms for parts of organisms; terms for biological processes, states and phenomena; terms for genetic concepts.

When taken outside of its natural domain, the biological vocabulary can give journalism novelty and freshness, accuracy and effectiveness. With frequent use, the terminology becomes clear to readers and becomes part of their active vocabulary.

Key words: term, biological terminology, language of mass media, determinologization.